

11. Razvoj slavonskih gradova,
  12. Dalmatinski gradovi u vrijeme Arpadovića.
- b) *Različite vlasti na hrvatskom tlu*
13. Vrijeme Anžuvina,
  14. Pokret hrvatskoga plemstva protiv dvora,
  15. Bosanski gradovi i plemstvo,
  16. Knezovi Čeljski i Iločki i grafovi Draškovići,
  17. Doba Matije Korvina,
  18. Dalmatinski gradovi pod Venecijom,
  19. Hrvatske zemlje pod Turcima,
  20. Dubrovačka Republika.
- c) *Pod vladarima iz habsburške kuće*
21. Izbor Habsburgovaca i stvaranje vojne granice,
  22. Istaknuti hrvatski vojskovođe,
  23. Zrinski i Frankopani: gospodarska, politička i kulturna uloga,
  24. Zrinski i Frankopani protiv habsburškoga centralizma.
- III. Hrvatska državnost u centralističkim sustavima (1671.-1989.)
15 sati novoga gradiva
- a) *U Habsburškoj i u Austro-Ugarskoj Monarhiji*
25. Hrvatska u vrijeme apsolutizma (1671.-1740.),
  26. Hrvatska u vrijeme Marije Terezije i Josipa II.,
  27. Hrvatska poslije 1790. Hrvatske zemlje u Francuskom carstvu,
  28. Hrvatske godine 1848.- 1849.,
  29. Hrvatska u vrijeme neoapsolutizma,
  30. Nagodbena Hrvatska,
  31. Hrvatska na prijelazu stoljeća.
- b) *U prvoj jugoslavenskoj državi*
32. Od Države Slovenaca, Hrvata i Srba do Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca,
  33. Zatiranje hrvatske državnosti,
  34. Banovina Hrvatska.
- c) *Ratni međučin*
35. Nezavisna Država Hrvatska,
  36. Federalna Hrvatska.
- d) *U drugoj jugoslavenskoj socijalističkoj državi*
37. Ustavni položaj Hrvatske od 1946. do 1968.,
  38. Hrvatski iskorak - 1971.,
  39. Niti federacija niti konfederacija.

- IV. Hrvatska država na pragu XXI. stoljeća (1990. i 1991. godina)
3 sata novoga gradiva

40. Višestranačje,
41. Izbori 1990. i Božićni ustav,
42. Samostalna Hrvatska.

Pripomene o izboru

Satnica koja je od II. do IV. razreda opće gimnazije na raspolaganju za izbornu nastavu (70 sati tjedno u II. i III. razredu, 62 u IV. razredu), dostaje da se sva tri programa izvedu upravo onako kako su okvirno predložena. Međutim, s obzirom na to da je riječ o izbornoj nastavi, otvara se i mogućnost da se kod programa A i B za obradu tijekom jedne školske godine izaberu samo sadržaji iz jednoga povijesnog razdoblja.

Za program A to znači, primjerice, sve nastavne teme o antičkom gradu i obrtu, o obitelji i prehrani u antici, u svijetu i na hrvatskom tlu. Ili, sve nastavne teme o srednjovjekovnom gradu i obrtu, o obitelji i prehrani u srednjem vijeku, u svijetu i na hrvatskome tlu, itd.

Na isti se način, po programu B, mogu obrađivati svi predviđeni životopisi iz jednoga povijesnog razdoblja, dodajući im, po izboru, jedan općepovijesni i jedan hrvatski povijesni lik.

Preporučuje se i sinkronijska kombinacija iz A i B programa tj. nastavne teme o gradu, obrtu, obitelji i prehrani jednoga povijesnog razdoblja u svijetu i u nas, uz životopis izabranih povijesnih likova iz svjetske i iz domaće povijesti toga razdoblja. Ovisno o predloženoj okvirnoj satnici za nastavne teme A i B programa, za stari i srednji vijek će se moći kombinirati s kulturno-povijesnim nastavnim temama samo dvije biografije (jedna svjetskoga i jedna domaće povijesnog lika), a s kulturno-povijesnim temama novoga vijeka, osobito XIX. i XX. stoljeća, i više životopisa.

ZEMLJOPIS

I. PROGRAMSKA GRADA

PROSTORNO UREĐENJE I ZAŠTITA OKOLIŠA

NAZIV SADRŽAJA I NAJZNAČAJNIJI POJMOVI

- Prostorni planovi,
- osnovni pojmovi,
- ciljevi i zadaće prostornoga planiranja,
- zakonske osnove izrade prostornih planova.

OSNOVNI POKAZATELJI O URBANISTIČKOM PLANIRANJU I PROSTORNIM PLANOVIMA

- Općine i županije te njihova uloga u zaštiti i promicanju kakvoće okoliša.
- Prostor i zemljište kao činitelji urbanističkoga planiranja.

- Geografske predispozicije (reljefno - geološke, klimatske, hidrološke i sl.) u izradi prostornih planova i zaštiti čovjekova okoliša.
- Imovinsko-pravna problematika (nacionalizacija, ek-sporprijacija, položajna renta i sl.).
- Urbanističko planiranje novih gradova i gradskih čet-vrti.
- Plan namjene površina (stambene, rekreativne, šum-ske, pješačke, prometne i sl.), odraz zahtjeva zaštite te promicanja čovjekova okoliša.
- Građevinska područja i parcele te pripremanje zem-ljišta za gradnju novih četvrti i objekata.
- Prostorno planiranje industrijskih zona (posebni ekološki, tehnološki i gospodarski zahtjevi).
- Urbanističko planiranje i saniranje starih gradova i gradskih četvrti te njegova uloga u očuvanju ambijen-talnih vrijednosti.

- Ekološka i gospodarska načela izrade općinskih prostornih planova.
- Prostorno planiranje ruralnih područja (kategorije površina, uzroci i posljedice prenamjena, egzodus i depopulacija).

OSNOVNI POKAZATELJI O REGIONALNIMA I ŽUPANJSKIM PROSTORNIM PLANOVIMA

- Prirodnogeografske i demografske pretpostavke razvojnih pravaca (poljoprivreda, stočarstvo, rudarstvo, industrija, promet, turizam).
- Okosnice, žarišta i težišta prostornoga razvoja regije ili države s isticanjem prednosti i nedostataka monocentričnoga i policentričnog razvoja i ekoloških posljedica.
- Urbana mreža regije i države - odraz povijesnoga i političkog razvoja (objasniti pojmove: gradovi po stupnju centraliteta, trabanti, dormitorij i sl.).
- Razvojna kretanja (u skladu ili mimo planerskih odredbi) i njihov utjecaj na demografske i socijalne tijekove (depopulacija, egzodus, koncentracija, dnevnog kretanja),
- Promet i njegova uloga u ostvarivanju planerskih ciljeva, funkcioniranju gospodarskih sustava i planerskih opredjeljenja (gradski promet, tranzitni promet, prometna sredstva i sustavi, prometnice, ustrojenost i sl.).

POREMEĆAJI KAKVOĆE OKOLIŠA SUVREMENA POJAVA GLOBALNIH RAZMJERA SLOŽENI UZROCI I POSLJEDICE

- Porast stanovništva u nesrazmjeru s prostornim mogućnostima Zemlje, država ili regija.
- Nužno povećanje poljodjelske proizvodnje i njezin pojačani utjecaj na ugrožavanje kakvoće okoliša (umjetna gnojiva, pesticidi i ostala kemijska sredstva, način obrade, ugrožavanje tla, erozija tla i sl.).
- Povećanje industrijske proizvodnje i proizvodnje, odnosno potrošnje raznolikih energenata - čimbenici napretka, ali i ugrožavanja kakvoće okoliša (emisije, imisije, toplinsko onečišćenje, prašina, buka, radioaktivnost, otpad, odlagališta, rudnici, ugrožavanje pejsažnih osobitosti i sl.).

UGROŽENI ELEMENTI ČOVJEKOVA OKOLIŠA

- Ugrožena kakvoća voda (otpadne tvari, toplinsko opterećenje, eutrofikacija, pročišćavanje otpadnih voda i uređaji za pročišćavanje, zakonske obveze pročišćavanja).
- Narušena kakvoća morskih voda (na primjeru Sredozemlja i Jadranskog mora).
- Opasnost od ugrožavanja rijeka i podzemnih voda (na primjeru Save ili rijeke u užem zavičaju, odnosno podzemnih voda u regiji i vrela iz kojih se žiteljstvo opskrbljuje vodom).
- Opasno ugrožavanje kakvoće zraka (na općim primjerima iz svijeta i naše zemlje te zavičajne regije ukazati i obraditi problematiku onečišćenja zraka - emisije, imisije, granične vrijednosti, zakonske odredbe i sl.).
- Velike količine otpada odraz stupnja razvoja, ali i ugroženosti čovjekova okoliša (skupljanje, odlaganje, recikliranje, sekundarne sirovine i sl.).
- Ugrožene biljne i životinjske vrste te način njihove zaštite.

PRIRODNA I KULTURNO-POVIJESNA PODRUČJA I NUŽNOST NJIHOVE ZAŠTITE

Zadaće nastave:

- razvijati sposobnost shvaćanja važnosti prostornoga uređenja i uloge prostornih planova u racionalnom korištenju prostora i zaštiti čovjekova okoliša,
- osposobljavati učenike za aktivno sudjelovanje u raspravama o prostornim planovima,
- razvijati svijest kod učenika da je:
  - suvremeno društvo suočeno sa sve bržim nestajanjem ravnoteže između prirodnih sustava za održavanje života i potreba čovječanstva,
  - kriza i degradacija okoliša obuhvaćaju sva živa bića, cjelokupni biljni svijet, cjelokupan sustav u kojemu živimo, i sve države, velike i male, razvijene i nerazvijene,
  - čovjek industrijskoga doba upustio se u zastrašujući samoubilački rat protiv prirode u kojemu se uništavaju golemo prirodna bogatstva, istrebljuju brojne vrste biljaka i životinja, rijeke i jezera osuđuju na prijevremenu smrt i iscrpljuju velike rezerve čistoga zraka i vode, a planet Zemlja se vrlo brzo pretvara u "kantnu za smeće",
  - učenici trebaju dobiti osnovna znanja o biološkim, prirodnim i društvenim osobinama okoliša koji ih okružuje,
  - svaki je čovjek jedinka, dio globalnoga okoliša i globalno razmišljanje mora zamijeniti usko lokalno i nacionalno,
  - uočavanjem i rješenjima krize svoga okoliša možemo se uključiti u poboljšavanje jednoga od najvećih svjetskih problema.

II. DIDAKTIČKE UPUTE

Program se može ostvarivati u jednoj i u dvije godine, tako da ga nastavnik ponudi učenicima u cjelini, a kad se oni opredijele za taj izborni predmet, nastavnik će ga razraditi po godinama. Dubinu izlaganja ovih tema ostavlja mo slobodi nastavnika i izraženom zanimanju učenika za pojedine teme.

LITERATURA:

1. M. Matas, V. Šimončić, S. Šobot, Zaštita okoliša danas za sutra, "Školska knjiga", Zagreb, 1992.
2. Revija za sociologiju: I. Cifrić, Društvo i ekološka kriza
3. Revija za sociologiju: I. Rogić, Stanovati ili biti

NAPOMENA: U sklopu nastave zemljopisa mogu se kao izborni program obrađivati i teme:

1. GEOMORFOLOGIJA,
2. KLIMATOLOGIJA,
3. HIDROGRAFIJA.

Vidi prilog I.

Moguće je obrađivati i geografske osobitosti općine, regije ili županije u kojoj se škola nalazi, s geografskoga ili sociološkoga stajališta.

Zemljopis - prilog 1.

FIZIČKA GEOGRAFIJA

KARTOGRAFIJA

Zemlja u svemiru.

Najnoviji rezultati istraživanja svemira i njihovo značenje za geografiju.

Kretanje Zemlje (rotacija, revolucija) i posljedice: smjena dana i noći; spljoštenost Zemlje; lokalno i zonsko vrijeme; računanje vremena - kalendar; godišnja doba i toplinski pojasevi.

Oblik i veličina Zemlje - povijesni osvrt. Orijentacija na horizontu (pomoću Sjevernice, Sunca, sata, kompasa, žirokompasa, satelita).

Geografske koordinate i određivanje položaja na Zemlji.

RELJEF I PEDOLOGIJA ZEMLJE - GEOMORFOLOGIJA

Zemljina reljefnost (oblici i elementi; faktori oblikovanja reljefa).

Endogeni procesi i reljef

Geofizičke osobine Zemlje (kora, plašt i jezgra - pojam litosfere i njen razvoj; sila teža, geoid; plima i oseka Zemlje; geometrijsko polje; toplinska i fizikalna svojstva Zemlje; potresi - uzroci; valovi, jačina, magnituda i njihove posljedice).

Geološke osobine Zemlje (Zemljina kora i njezin sastav - vulkanske taložne i metaforne stijene; prošlost i razvoj Zemljine kore; endogeni pokreti i oblici - boranje, rasjedanje i epirogenetska gibanja; vulkanizam i njegove posljedice; mineralni resursi i njihov prostorni raspored).

Reljef oblikovan endogenim procesima - Morfostrukture (oblici reljefa oblikovani boranjem; oblici reljefa oblikovani rasjedanjem; oblici reljefa oblikovani epirogenetskim gibanjem; potresi i reljef; planetarni reljefni oblici; kontinenti; geosinklinalne prijelazne oblasti; oceanski bazeni i srednjooceanski hrptovi).

Reljef oblikovan egzogenim (izvanjskim) procesima (trošenje - fizičko i kemijsko; stijena i reljef; padine, padinski procesi i reljef padine; iluvijalni procesi i oblici; marinski i limički procesi i oblici - obale; glacijalni i periglacialni procesi i oblici; krš, krški procesi i oblici; eolski procesi i oblici; biogeni procesi i oblici; antropogeni procesi i oblici; utjecaj klime na oblikovanje reljefa - klimamorfološke oblasti).

Reljef i njegov utjecaj na društveno-gospodarski razvoj Regionalna geomorfologija (geomorfologija kontinenta i Hrvatske).

PEDOLOGIJA I PEDOGEOGRAFSKE OSOBINE ZEMLJE - TLA

(Što je to tlo; činitelji nastanka tla; organski činitelji; klimatski činitelji; geomorfološki činitelji; činitelj vrijeme; pedogenetski procesi nastanka tla; profili tla i horizonti; građa i boja tla; klasifikacija tla; vrste tala - njihova geografska rasprostranjenost; plodnost tla i njegovo značenje za društveno-gospodarski razvoj).

KLIMA

Sastav i visina atmosfere. Insolacija i radijacija. Klimatski elementi. Temperatura zraka. Dnevni i godišnji hod temperature zraka. Promjene temperature i amplitude. Mjerenja temperature; termometri, njihovo prikazivanje, izoterme. Vertikalna i horizontalna promjena temperature. Temperaturna inverzija. Tlak zraka. Mjerenje tlaka zraka: barometar. Promjene tlaka s visinom. Dnevno i godišnje kolebanje tlaka zraka. Raspored tlaka na Zemlji: izobare. Postanak, vrste i zonalna raspodjela vjetrova. Apsolutna i relativna vlažnost zraka i njezino mjerenje; psihometar i higrometar. Ishlapljivanje, zgušnjavanje i oblici padalina, vrste padalina na Zemlji i u Hrvatskoj. Klimatski modifikatori: zemljopisna širina, raspored kopna i mora, reljef, atmosfera, morske struje, tlo i biljni pokrov, čovjek. Zračne mase i fronte; ciklone i anticiklone. Vrijeme i njegovo predskazivanje. Mjerenje vremenskih elemenata. Sinoptičke karte. Vremenske prognoze. Meteorološka služba. Glavni razredi klima: tropske kišne klime, suhe klime, umjereno tople kišne klime, snježno-šumske klime i snježne klime. Društveni utjecaj na klimu. Mikroklima. Promjene klime. Značenje klime u životu.

HIIDROGEOGRAFIJA

Suvremeni pojam hidrosfere. Hidrogeografske značajke gibanja vode "hidrološki ciklus". Hidrogeografski uvjeti obnove vode. Hidrogeografske mogućnosti samočišćenja vode. Hidrogeografske posebnosti gibanja vode u topivim stijenama. Hidrogeografske značajke vrulja.

Led - smrznuta voda - uvjeti nastanka - raširenost.

Geografska raspodjela leda "kriosfera" - geografska raspodjela snijega - "hionosfera". Geografska raspodjela ledenih pokrova. Hidrogeografske značajke ledenih pokrova. Hidrogeografske značajke ledenih bregova. Hidrogeografske posebnosti ledenih santi. Geografska raširenost ledenjaka. Led - najveći obujam slatke vode na Zemlji.

Vrste jezera prema razini mora. Prirodna jezera - geografski razmještaj. Hidrotermička klasifikacija jezera. Hidrološka tipologija jezera. Umjetna jezera - spremnici - značenje u suvremenom svijetu. Geografska raspodjela umjetnih jezera. Geografsko značenje jezera. Hidrogeografske posebnosti močvara (mlaka).

Tekućice - hidrogeografski elementi. Porječja - hidrogeografski elementi. Gustoća mreža tekućica. Porječje - osnovna hidrogeografska cjelina. Oticanje vode - važan hidrodinamički proces. Glavne hidrološke veličine - vodostaj - protoka - posebno otjecanje. Hidrološka godina. Hidrološki tipovi tekućica. Režimi tekućica prema M. Pardeu. Režimi tekućica u Hrvatskoj. Hidrogeografske značajke središnjega dijela Hrvatske. Hidrogeografske značajke istočnoga dijela Hrvatske. Hidrogeografske značajke zapadnoga dijela Hrvatske. Hidrogeografske značajke južnoga dijela Hrvatske. Hidrogeografski uvjeti za život u vodi.